אור הצפון — דרך התשובה

דרך התשובהבפרשיות המדברות על יציאת מצרים אנו קוראים, כי ה' הביא את המכות על פרעה ועל המצרים כדי להביא אותם לידי תשובה ויכירו באלהי השמים והארץ, כפי שאומרים הכתובים: "וידעו מצרים כי אני ה' בנטותי ידי על מצרים" (שמות ז); "למען תדע כי אני ה' בקרב הארץ" (שם ח); "כי עתה שלחתי את ידי ואך אותך וגו' בעבור הראותך את כוחי ולמען ספר שמי בכל הארץ" (שם ט), ועוד כתובים רבים דומים. וכן אמרו חז"ל שמשה "היה מורה לפרעה שיעשה תשובה, שלא חפץ לשלוח המכה עד שיזהירנו שיעשה תשובה" (שמות רבה יב). ויכולים אנו לבוא מתוך כך לידי הנחה שזוהי דרך התשובה, כי האמצעי להניע את הבריות לידי הכרה בה' ולחזור ממעשיהם הרעים הוא על ידי זה שיביאו עליהם יסורים.

אולם לא כן הדבר. על האדם להגיע לידי תשובה לא על ידי ההכרה בעונשים וביסורים שה' מביא עליו, כי אם על ידי הכרה בחסדים הרבים שה' גומל עם בריותיו. ולא עוד אלא שמספיק החסד של עצם התשובה, שה' מקבל את השבים אליו לאחר שחטאו לפניו, שהאדם יבוא על ידי הכרתו בחסד זה בלבד - לידי תשובה. הרי לפי ההגיון אין כל מקום לתשובה, כי לאחר שהאדם מתכחש לבוראו והולך אחר שרירות לבו ומשחית את דרכו, היתכן שיוותרו לו וימחו את פשעיו וחטאותיו. וכבר אמרו חז"ל (ירושלמי מכות ב): "שאלו לחכמה חוטא מהו עונשו? אמרה להם: 'חטאים תרדף רעה' (משלי יג). שאלו לנבואה חוטא מהו עונשו? אמרה להם: 'הנפש החוטאת היא תמות'" (יחזקאל יח). ורק הקדוש ברוך הוא בטובו הגדול ובחסדיו המרובים נוהג עם בריותיו נגד ההגיון של החכמה והנבואה וסולח ומוחל לשבים אליו, כפי שמסיים אותו מאמר: "שאלו להקדוש ברוך הוא חוטא מהו עונשו? אמרה להם יעשה תשובה ויתכפר לו".

ולא עוד אלא שהקדוש ברוך הוא הניח את התשובה ביסוד הבריאה, כפי שאומרים חז"ל שהתשובה נבראה קודם שנברא העולם (ראה פסחים נד), וכפי שמוסבר טעמו של דבר בזוהר (ויקרא סט): "עד לא ברא קדשה בריך הוא עלמא ברא תשובה, אמר לה לתשובה: אנא בעינא למברי בר נש בעלמא על מנת דכד יתובון לך מחוביהון דתהוי זמינא למשבק חוביהון ולכפרא עלייהו". עד כדי כך מגיע חסדו של הקדוש ברוך הוא שברא את העולם בתחילה על מנת כן שתינתן לבריותיו שיחטאו לפניו האפשרות לשוב אליו ולהיטהר לפניו.

וטבעי הדבר, שהחוטא המכיר כמה השחית דרכו לפני ה' ופשע כנגדו ויודע שלמרות כל זה ה' מוכן למחול לו על כל עוונותיו, ולא עוד אלא שהוא נותן יד לפושעים וימינו פשוטה לקבל שבים, הרי עצם ידיעה זו צריכה להביא אותו לידי הכרה בגדולתו של ה' ומדת טובו וחסדיו הרבים ולהניע אותו לתשובה. ואמנם זוהי דרך התשובה שהיא מחובתו של כל אשר בשם אדם יכונה ושלא נסתתרה בינתו הרגילה.

אולם לא כלו רחמיו של הקדוש ברוך הוא משום בריה שבעולם והוא המציא דרך לתשובה גם לסכלים ולכסילים. הכתוב אומר: "כי לא אחפוץ במות המת נאום ה' אלהים והשיבו וחיו" (יחזקאל יח). ה' מרחם גם על האדם שירד לידי דרגה כזו שהוא בבחינת מת, שכבר איננו מוכשר כלל לחשוב ולשים לב למעשיו של זה והוא משתוקק אף לתשובתו ותחיתו. ולנבערים מדעת אלו, מצא ה' את הדרך להביא יסורים על גופם כדי להקיצם מתרדמתם ולעורר אותם לחזור מדרכם הרעה. וכן אומר הכתוב: "שוט לסוס ומתג לחמור ושבט לגו כסילים" (משלי כו). ודוק בדבר החכם שהוא מדמה את הכסילים לסוס ולחמור, כי כשם שאין עצה לדרבן את הסוס והחמור ולהוליכם בדרך הנכונה כי אם על ידי שוט ומתג באשר אין בהם דעה, כך אין דרך להחזיר את הכסיל הנבער מדעת ממעשיו הרעים כי אם על ידי שבט נוגש.

ובדרך זו נהג הקדוש ברוך הוא עם פרעה והמצרים. חז"ל אומרים: ""שבט לגו כסילים' - זה פרעה והמצרים, שכיון שנתכלה במכות, שלא בטובתם שלחו את ישראל" (שמות רבה כ). לפרעה ולמצרים, שאי אפשר היה לשכנעם על ידי דברי הסברה ותוכחה, לא היתה עצה אחרת כי אם להכותם בשבט ולהביא עליהם מכה אחר מכה עד שהכירו בה' ונכנעו לו. ולא עוד אלא ששינה את הטבע בכל המכות האלה כדי שיבוא על ידן לתשובה (ראה ספורנו שמות ט:טז, על הפסוק "בעבור הראותך את כבודי" - כדי שתחזור בתשובה "כי לא אחפוץ במות המת").

והנה גם בדרך זו של שכנוע על ידי מכות, אין הכוונה שמתיר סבל המכות ויראת העונש יבוא לידי תשובה, אלא שמתוך המכות יכיר את חסד ה', כי יווכח מהן כמה טוב ומטיב הוא ה' שאינו חפץ במות המת ורוצה להצדיק את בריותיו אף לאחר שחטאו כנגדו, והוא אינו מסתפק בזה שברא את התשובה והודיע עליה לבריותיו כי אם עוד ממציא דרכים שונות ומביא עליהם יסורין, כדי להדריכם ולהניע אותם לבוא לידי תשובה (ראה תנחומא וארא יא).

אולם טבעם של הרשעים שעורפם קשה ולבם כבד שגם המכות אינן מועילות להביא אותם לידי הכרה בחסד ה', ורק מתוך סבל המכות והיסורין הם באים לידי חרטה, ולכן חרטה זו אינה אלא לשעה. ברגע שבאים עליהם היסורים הם מתחרטים ומצדיקים את ה', אבל לאחר שהיסורין עוזבים אותם הם חוזרים לדרכם הרעה.

וכן אנו מוצאים אצל פרעה שבשעה שהיתה באה עליו המכה אמר: "ה' הצדיק ואני ועמי הרשעים" (שמות ט), ולאחר שהסירו ממנו את המכה כתוב: "וירא פרעה כי היתה הרווחה והכבד את לבו" (שם ח; וראה שמות רבה י:ו; יב:ז). פרעה לא הכיר מתוך המכות את חסד ה' ורק ראה בהן עונש על מעשיו ואמר "ה' הצדיק ואני ועמי הרשעים". הוא הצדיק את ה' שמביא עליו את היסורין כי הם בתור רשעים ראויים לכך, ומשום כך לא בא על ידן לתשובה. וברגע שהן עזבו אותו חזר לדרכו. וכבר אמר החכם מכל אדם: "אם תכתוש את האויל במכתש בתוך הריפות בעלי, לא תסור מעליו אולתו" (משלי כז), ופירשו חז"ל: "מי שהוא מכה את האויל, עד שהוא מעלה את השבט לשנות לו, שוכח את הראשונות" (תנחומא נח:יח; וראה גם בראשית רבה לח: "ועד הוא סליק ועד הוא נחית לא תסור מעליו אולתו").

ויפה מאד המשל במכתשת, כי לפעמים מגביהים את העלי לגובה יותר כדי להנחית מכה יותר גדולה, ואולם האויל לא מרגיש בזה ולהיפך מכיון שיש כאן הפסקה יותר גדולה בין מכה למכה הוא רואה בזה יותר רווחה ושוכח את ההכאות יותר ויותר.

ואמנם אמרו חז"ל שמשל זה נאמר על פרעה שהתנהג כאויל זה שבשעה שראה רווחה לרגע חזר לדרכו כבראשונה ולא השתנה במאומה (ראה תורה שלמה בשם מדרש הגדול על הפסוק וירא פרעה כי היתה הרווחה). ולא רק פעם אחת, כי אם חמש פעמים אחת אחרי השניה, בכל חמשת המכות הראשונות, הקשה את לבבו ומיד לאחר שסרה ממנו המכה חזר כלעומת שהיה.

והנה בחמשת המכות האחרונות כתוב שה' הכביד את לבו, כי לאחר שהתגלה שפרעה לא הגיע לידי הכרה בטובו ובחסדו של ה' מתוך המכות הראשונות, ונמצא שאף אם היה נכנע ושולח את ישראל, לא היו משיגים את מטרתן שיבוא על ידן לידי אמונה בה' ולידי תשובה, ומשום כך חיזק ה' את לבו שלא ישלח את ישראל ויביאו עליו עוד מכות ויותר גדולות וכאלה שהן נוגעות לגופו ממש, כדי לאחוז באמצעים יותר נמרצים כי אולי יועילו הם לשכנע אותו ולהביא אותו לידי הכרה בחסד ה' (ראה ספורנו שמות ז:ג).

וכן אנו מוצאים בעיר נינוה, שרצה הקדוש ברוך הוא שישובו אליו ושלח את יונה הנביא להזהיר אותם שבעוד ארבעים יום נינוה נהפכת (יונה א). כנראה לא מצא הקדוש ברוך הוא אותם ראויים לדרך תשובה אחרת וראה הכרח להשתמש כלפיהם באיומים שיביא עליהם יסורין ויכלה אותם. ואמנם אנשי נינוה עמדו במדריגה גדולה יותר ולא היו זקוקים שיביאו עליהם את השבט ממש כמו שהביאו על המצרים, ומתוך האזהרה בלבד שבו אל ה'. אולם לבסוף גם הם מתוך שהחרטה באה מתוך האיום והפחד, לא עמדו בתשובתם כי אם ארבעים יום בלבד ולאחר כך חזרו לדרכיהם (ילקוט יונה), כי דרך של תשובה שאינה באה מתוך הכרה בחסדיו של הקדוש ברוך הוא אין לה, כאמור, יציבות ואינה בת קיימא.

סיכומם של הדברים, שדרך תשובה על ידי יסורים אינה אלא לכסילים ולאומות העולם. אבל לגבי ישראל אין זו הדרך להביא אותם לידי תשובה כי ניתנה להם תורה וממנה הם יכולים ללמוד על מדות טובו של הקדוש ברוך הוא ורחמיו המרובים, ובעיקר על חסדו הגדול בעצם קבלתו התשובה, כאמור, ומתוך הכרה זו עליהם להגיע לידי תשובה שלמה שתהיה יציבה ואיתנה ששום רוחות שבעולם לא יוכלו להזיזה.